

רוסיה ומאזן הכוחות הגלובלי מנקודת המבט של המזרח התיכון

איגור יורגנס

בניגוד לציפיותיהם של רבים, מאזן הכוחות הגלובלי שהתגבש מאז מלחמת העולם השנייה לא התפתח לעולם חד־קוטבי, ומאזן כוחות חדש ויציב אינו נראה באופק. כיום, המזרח התיכון נותן לרוסיה הזדמנות למצב עצמה כשחקנית מרכזית, ומוסקבה הפכה את האזור לשדה ניסוי לפיתוח מדיניות חוץ עתידית משלה. האתגר של יצירת איזון חדש נמצא בראש סדר היום העולמי, וחיוני שרוסיה תהיה מעורבת בתהליך. לאלה המוכנים להיענות לאתגר יש אינטרס לראות את רוסיה משתתפת בו. הדבר נכון לארצות הברית ולאירופה, אבל גם לישראל, שעבורה פיצול טקטוני באזור יהיה עתיר השלכות חמורות.

שידועים כבעלי ברית חזקים של האמריקאים במזרח התיכון, פרסו בפני נשיא רוסיה שטיח אדום. רק לפני שש־שבע שנים, בתחילת הקדנציה השלישית של ולדימיר פוטין, מדיניות החוץ של רוסיה עוד נראתה חסרת כיוון או מטרה. רוסיה נעשתה שולית כשחקנית עולמית, ונראה היה כי דאגתה העיקרית נתונה להגנה על יציבותה מבית מפני השפעות זרות. הייתה סיבה להאמין שמדובר במגמה לטווח ארוך, שכן נדמה היה שרוסיה יש מעט מאוד להציע לעולם או לדרוש ממנו, והיא התנהלה ללא יעדים לאומיים הדרושים לעיצוב מדיניות חוץ.

בהודעתו על נסיגת הכוחות האמריקאיים מצפון סוריה אמר הנשיא דונלד טראמפ כי הוא מוכן לתת "לכל מי שרוצה ... בין אם זו רוסיה, סין או נפוליאון בונפרטה" להגן על הכורדים. אולם ברגע שהצבא האמריקאי עזב את מנביג', אֶרֶקָה וכובאני, הדגל שהונף מעל בסיסי הצבא האמריקאי הנטושים לא היה הדגל הצרפתי בעל שלושת הצבעים, אלא דגל הרפובליקה הערבית הסורית ודגל הפדרציה הרוסית. לוולדימיר פוטין נודע על התפנית במצב בזמן ששהה מחוץ למוסקבה, בביקור בריאד. שליטי ערב הסעודית,

החוץ שלו ניסחו את החזון של רוסיה לגבי ייעודה בעולם העכשווי – חזון הכולל יעדים כמו מערכת בינלאומית רב־מוקדית הוגנת ושיתוף פעולה קולקטיבי במאבק באיומים משותפים, אולם בפועל נראה כי רוסיה אינה מאמינה שניתן יהיה להשיג את המטרות הללו במערכת המוסדות העל־לאומיים הנוכחית, או שניתן יהיה לעצב מחדש את המערכת וליצור מבנה הוגן ואפקטיבי.

המסמך העוסק בתפיסת מדיניות החוץ של הפדרציה הרוסית (The Foreign Policy Concept of the Russian Federation), שאושר על ידי הנשיא וגרסתו העדכנית פורסמה בדצמבר 2016, משופע בהתייחסויות למזרח התיכון, לרבות סוריה ודאע"ש, ובהבטחות להגיב באופן הדדי או א־סימטרי ל"פעולות לא־ידידותיות" מצד ארצות הברית. המסמך קובע כי "מדיניות הבלימה שאומצה על ידי ארצות הברית ובעלות בריתה נגד רוסיה ולחץ פוליטי, כלכלי ואינפורמטיבי, לצד לחצים אחרים שרוסיה מתמודדת עימם, מערערים את היציבות האזורית והעולמית ופוגעים באינטרסים לטווח ארוך של כל הצדדים". תיאור זה של המערב כמקור לאיומים על ריבונותה ושלמותה הטריטוריאלית של רוסיה, על יציבותה מבית ועל שלטונה מהדהד את האמור באסטרטגיית הביטחון הלאומי של הפדרציה הרוסית (Russian Federation National Security Strategy), שאושרה בשנת 2015: "התחזקות רוסיה מתרחשת על רקע איומים חדשים על ביטחונה הלאומי, שהם מרובי היבטים ומקושרים זה לזה. מדיניות החוץ והפנים העצמאית שמנהלת הפדרציה הרוסית מולידה התנגדות מצד ארצות הברית ובעלות בריתה, המבקשות לשמור על הדומיננטיות שלהן בענייני העולם. המדיניות שהן מיישמות לבלימת רוסיה כוללת הפעלת לחץ פוליטי, כלכלי, צבאי ואינפורמטיבי עליה".

מנקודת המבט המערבית רוסיה היא "הילד הסורר" בזירה העולמית, שמוכנה תמיד לחתור תחת הדמוקרטיה ולחרור ריב כדי להחליש את מתנגדיה, אך מחוץ לשיח האירואטלנטי היא נתפסת כמוקד כוח מרכזי.

חלק מההוראות במסמך תפיסת מדיניות החוץ שנכללו בגרסאות קודמות נמחקו מגרסת 2016. יצוין כי הדגש שהושם על ההשתתפות בעיצוב סדר היום העולמי וביסודות המערכת הבינלאומית ועל פיתוח חזון רוסי לסדר העולמי נעדר כעת מהמסמך. אומנם הדבר לא צוין במפורש במסמכים הפרוגרמטיים, אך ברור כי העיקרון המוביל של מדיניות החוץ של רוסיה הוא להימנע מכל גישה מערכתית שתחתור לפתרונות

ניתן להתווכח אם יעדים כאלה קיימים עכשיו, אולם בשנת 2014 החל עידן חדש בפוליטיקה הרוסית. ראשית, רוסיה החלה להשתמש בכלים של מדיניות חוץ כדי להשיג יעדים טקטיים. שנית, למרות שהיעדים נותרו מעורפלים מעט, אין ספק לגבי הכיוון: רוסיה החלה חותרת להשיב לעצמה את המעמד שאיבדה מאז סוף שנות השמונים ותחילת שנות התשעים.

מבחינת המערב הייתה 2014 שנה של ניצחון ותבוסה גם יחד עבור מוסקבה. מצד אחד, האירועים באוקראינה הוכיחו בבירור שלמוסקבה פשוט חסר הכוח הדרוש כדי להחזיר לעצמה שליטה מלאה על המרחב הפוסט־סובייטי. שימוש בכוח או השגת יתרון על פרויקט האינטגרציה של האיחוד האירופי הם אפשרויות שעדיין חסרות סיכוי עקב מחסור במשאבים. עם זאת, אנליסטים מערביים סבורים כי הקרמלין הצליח עד כה לערער כל סיכוי להשתלבות הרפובליקות הסובייטיות לשעבר באיחוד האירופי או בנאט"ו.

מצד שני, רוסיה צברה במהירות כוח כמעצמה עולמית, אם כי על חשבון יחסיה עם האיחוד האירופי וארצות הברית. אף על פי שמעולם לא היה ספק באשר למקומה של רוסיה בין המעצמות הגדולות, במשך שנים היה מעמד זה כמעט רשמי בלבד. רוסיה החזיקה אומנם בכל הסממנים החיצוניים כמו מושב קבוע ויכולת הטלת וטו במועצת הביטחון של האו"ם, נשק גרעיני, משאבים אדירים ומעמד גיאופוליטי ייחודי, אך לא עשתה הרבה כדי לתבוע לעצמה מעמד של שחקנית מרכזית.

אין ספק שמצב זה השתנה בחמש השנים האחרונות. מנקודת המבט המערבית רוסיה היא "הילד הסורר" בזירה העולמית, שמוכנה תמיד לחתור תחת הדמוקרטיה ולחרור ריב כדי להחליש את מתנגדיה, אך מחוץ לשיח האירואטלנטי היא נתפסת כמוקד כוח מרכזי. היא אולי אינה מוקד חזק בהשוואה לסין, אך היא בהחלט לא נתפסת כגורם ההרסני ביותר.

לפני חמש שנים, בשל תחושה של מבוי סתום ביחסיה עם המערב, החליטה מוסקבה לחפש שותפים וסיכויים באזורים אחרים בעולם והכריזה על "פנייה למזרח". נכון לעכשיו המהלך הביא להתקרבות פוליטית וכלכלית מסוימת לסין, אם כי עדיין לא ברור כיצד שני הצדדים מצפים להרוויח מכך באופן מעשי, מה גם שהם אינם בוטחים לגמרי זה בזה. רוב הרוסים עדיין רואים בסין איום חמור, גם אם רחוק, על ריבונותה ושליטתה של רוסיה במשאביה. בניגוד למעמדה במזרח הצליחה רוסיה במידה רבה יותר למצב את עצמה כשחקנית חזקה במזרח התיכון ובצפון אפריקה.

עם זאת, נכון יהיה לומר שלהצלחות האחרונות הללו יש ערך אסטרטגי נמוך. אומנם נשיא רוסיה ומשרד

יתרה מזו, בשלב הנוכחי מדיניות יזומה באזור אינה מצריכה הוצאה ניכרת של משאבים.

מוסקבה עדכנה את תפיסת הביטחון הקולקטיבי למפרץ הפרסי שלה (Concept of Collective Security in the Persian Gulf) וקידמה את הרעיון של ועידה אזורית בנושא ביטחון ושיתוף פעולה (ארגון לביטחון ושיתוף פעולה – במזרח התיכון כדוגמת OSCE), שתכלול חברות נלוות של מעצמות אחרות. ההנחה היא כי "בעתיד, בהקשר של הסדר ערבי-ישראלי, ארגון לביטחון ושיתוף פעולה במפרץ הפרסי עשוי להפוך לחלק ממערכת ביטחון אזורית משותפת למזרח התיכון ולצפון אפריקה". על פי רעיון זה, שיתוף פעולה אזורי צריך להיות מבוסס על שקיפות צבאית, הסכמי בקרת נשק וחתירה להפוך את האזור למפורז מנשק להשמדה המונית.

תפיסה זו מוצגת כמסמך הצהרתי ובמידה רבה גם אוטופי, אולם בפועל מדיניותה של רוסיה באזור היא מציאותית למדי. במהלך חמש השנים האחרונות רוסיה הוכיחה את האפקטיביות שלה, הן מבחינה צבאית בסוריה והן בחזית הדיפלומטית. היא הקימה את "פורום אסטנה" – ערוץ יישומי למדי למפגשים בין טורקיה ואיראן. בסוגיות הסוריות רוסיה מקיימת מגעים גם עם ישראל וארצות הברית, וניתן לייחס לאינטראקציה מתמשכת זו כמה מצבי קונפליקט בלתי נמנעים שנקטעו באיבם. בשונה מהשיחות באסטנה, המפגש בירושלים בחודש יוני בין ראשי המועצות לביטחון לאומי של רוסיה ושל ישראל והיועץ לביטחון לאומי של ארצות הברית לא זכה לפרופיל תקשורתי גבוה, אך אין ספק באשר לחשיבותו בנושא פתרון הבעיה בסוריה. באשר לנתיניהו ופוטין, הם קיימו 14 פגישות בארבע השנים האחרונות. אין כמובן סולידריות בנושאים הסוריים, אבל בהחלט יש הכרה הדדית באינטרסים של כל צד ובזכותו של כל צד להגן עליהם, וזה לא מעט.

לא רק סוריה היא חלק מהמשחק. מוסקבה נקטה עמדה ניטרלית לחלוטין בסכסוך הישראלי-פלסטיני, תוך הבעת נכונותה לסייע בפתרונו. נכון לעכשיו, העדיפות שלה נתונה לוודא שהסכסוך לא יפריע ליחסיה הדו-צדדיים באזור. מוסקבה גם פיתחה כמובן גישה משלה לבעיה, שמתנגשת עם כמה מהיזמות שכבר הוצעו. דוגמה לכך היא קיום ה"סדנה" ביוני 2019 בבחריין, שהייתה ניסיון נוסף של ארצות הברית להעביר את הנושא הפלסטיני למסלול כלכלי. כך או כך היא מקיימת אינטראקציה אינטנסיבית, וזו בדיוק הסיבה לכך שבפסגה האחרונה בסוצ'י נתיניהו הרשה לעצמו לציין כי "היחסים בין רוסיה לישראל מעולם לא היו חזקים יותר".

רוסיה מייחסת חשיבות לעובדה שהמזרח התיכון מאפשר לה לרקום ולשמר קשרים חיוביים עם כל

גלובליים. הדגש עתה הוא על פתרון בעיות "בשטח", תוך שיתוף פעולה עם גורמים המעוניינים בכך ובעלי יכולת השפעה של ממש.

כל הפעולות שנקטה רוסיה כדי להחמיר במכון את המשבר ביחסיה עם ה"שותפות" (מילה שנפוצה עדיין בקרב מנהיגים רוסים) המערביות נעשו במטרה להקל על בידודה הבינלאומי. הרעיון של "כפיית דיאלוג", כפי שנראה באוקראינה, היה גם הסיבה לכניסת רוסיה לסכסוך הסורי. אולם במקרה האוקראיני התוצאות היו מעורבות, ולפחות לעת עתה מדובר בהחלט ב"משחק סכום אפס"; בסוריה המצב נראה הרבה יותר אופטימי. אנדריי קורטנוב, ראש המועצה לעניינים בינלאומיים ברוסיה, סבור כי תוצאות מדיניות החוץ של רוסיה בשנים האחרונות באירופה מצד אחד, ומנגד במזרח התיכון המרוחק מרוסיה מבחינה היסטורית, כלכלית ותפיסתית – הן פרדוקסליות למדי: "במזרח התיכון רוסיה הפכה לשחקנית שהיא אולי המשפיעה ביותר למרות השקעה צנועה יחסית, ואילו באירופה היא בשוליים הפוליטיים; במזרח התיכון מעמדה של רוסיה זוכה לכבוד אפילו מצד מתנגדיה הוותיקים, אולם באירופה, אפילו ידידותיה המסורתיות של רוסיה מתרחקות ממנה כיום; במזרח התיכון רוסיה מסוגלת להפתיע את שותפותיה ביוזמות נועזות מחוץ לקופסה, ואילו באירופה היא נמצאת מזה שנים בעמדת מגננה".

רוסיה מייחסת חשיבות לעובדה שהמזרח התיכון מאפשר לה לרקום ולשמר קשרים חיוביים עם כל שחקניות המפתח, ולא רק עם בעלות בריתה המסורתיות או עם כאלה שנחשבות ל"אנטי-אמריקאיות".

הסיבה העיקרית לכך היא שהמזרח התיכון מחפש גורם חיצוני חלופי. מדיניות החוץ של שאר השחקנים החיצוניים, ובמיוחד של ארצות הברית, אינה מתיישבת עם האינטרסים של מדינות האזור ולעיתים אף מנוגדת להם. לכן, כל מוקדי הכוח במזרח התיכון מבקשים לוודא שבשעת הצורך יוכלו לבקש תמיכה ממקורות רבים. היכולת לנתב את ההתפתחויות במזרח התיכון לכיוון חיובי מחייבת מאזן כוחות. מאזן כזה קשה יותר להשגה כאשר מעורבים בו שחקנים רבים, אך מנגד ריבוי השחקנים מעלה את הסיכוי להגיע לאיזון, שכן הוא מפחית את הסיכוי שדחיפה קטנה מאחד השחקנים תטה את הכף בצורה מכרעת. מעבר לכך מעורבים כאן גם כמה גורמים ספציפיים נוספים: מאז התקופה הסובייטית נהנית רוסיה מקשרים חשובים ומתדמית חיובית למדי במזרח התיכון, וכן מרמת מומחיות גבוהה.

לאחר מלחמת העולם השנייה לא הפך את העולם לחד-קוטבי, ומאזן חדש ויציב אינו נראה באופק. המגמות של השנים האחרונות – הכוללות את היחלשותה של ארצות הברית, שהיא עצמה מנסה להתמודד עימה, אי-הוודאות לגבי עתידה של אירופה המאוחדת והעלייה ההדרגתית של סין כאימפריה חדשה, המסתמכת לא רק על השקעות אלא גם על כוח צבאי – מביאות עימן שתי תחזיות בלתי רצויות: האחת היא כאוס ומאבק של כולם נגד כולם, והשנייה היא פיצול טקטוני בין מזרח ומערב. דונלד טראמפ אמר שאינו רוצה להתערב במתרחש "במרחק שבעת אלפים מייל" מווייטנאם, אולם האליטה הפוליטית בארצות הברית עדיין מודעת לאתגר הניצב בפני המדינה, כפי שנוסח במעבר מהמאה ה-20 למאה ה-21 על ידי זביגנייב בז'זינסקי: "לגבש ולהנציח את הפלורליזם הגיאופוליטי במפת אירואסיה", שפירוש, ראשית "למנוע את הופעתה של קואליציה עוינת", שבסופו של דבר תנסה לאתגר את ארצות הברית; ולאחר מכן, בטווח הבינוני, למצוא שותפים לעיצוב "מערכת ביטחון טרנס-אירואסייתית רחבה", ו"לבסוף, בטווח הארוך הרבה יותר", ליצור "גרעין עולמי של אחריות פוליטית משותפת אמיתית".

האתגר של יצירת איזון חדש ניצב בראש סדר היום העולמי, ורוסיה חייבת להיות מעורבת בו. לאלה המעוניינים להתמודד עם אתגר זה יש אינטרס שרוסיה תיקח בו חלק. זה נכון לגבי ארצות הברית, אירופה וישראל – "המערב של המזרח התיכון" – שהן מדינות שעבורן יהיו השלכות חמורות מפיצול טקטוני באזור.

ד"ר איגור יורגנס הוא יו"ר חבר המנהלים של המכון לפיתוח עכשווי, וסגן נשיא האיגוד הרוסי לתעשיינים ויזמים.

שחקניות המפתח, ולא רק עם בעלות בריתה המסורתיות או עם כאלה שנחשבות ל"אנטי-אמריקאיות". רוסיה פועלת יחד עם ערב הסעודית ועם איחוד האמירויות, שם ביקר נשיא רוסיה באמצע אוקטובר, בד בבד עם שיתוף הפעולה שלה עם ישראל. היא טיפחה קשרים עם טהראן, כך שגורמים באזור רואים בה מתווכת אפשרית בניסיון לשיפור היחסים עם איראן, אף כי הנשיא פוטין אמר לאחרונה כי אינו רואה בכך צורך. יצוין כי ההתנגשויות הקיימות והפוטנציאליות בין מוסקבה לאיראן, במיוחד בנושא סוריה, הן די משמעותיות.

מזה רבע מאה המערב רואה ברוסיה בעיה יותר מאשר שחקנית עולמית, חרף התנגדות לכך מצד משקיפים מפוכחים דוגמת הנרי קיסינג'ר, שבעבודתו החשובה משנת 2001 כתב: "על ארצות הברית ובעלות בריתה להגדיר שני סדרי עדיפויות במדיניות כלפי רוסיה. האחד יהיה לדאוג שקולה של רוסיה יישמע בכבוד הראוי לו במערכת הבינלאומית המתגבשת, וכי תוקדש תשומת לב מיוחדת כדי שרוסיה תחוש שהיא שותפה בהחלטות בינלאומיות, במיוחד באלה המשפיעות על ביטחונה. בה בעת צריכות ארצות הברית ובעלות בריתה להדגיש, בניגוד לנטייתן, כי החששות שלהן ממאזן הכוחות לא הסתיימו עם תום המלחמה הקרה".

אין ספק כי שני הצדדים אשמים במצב הבעייתי שהתפתח. עם זאת, אזור המזרח התיכון נותן כעת לרוסיה הזדמנות למצב את עצמה כשחקנית מרכזית. מוסקבה רואה באזור שדה ניסוי לפיתוח מדיניות חוץ עתידית משלה, עם יעדים ברורים ונכונות לשתף פעולה, והחשוב מכול – חיפוש אינטרסים משותפים.

כדאי לעקוב מקרוב אחר ההתפתחויות הללו, שכן בניגוד למה שרבים ציפו, מאזן הכוחות העולמי שהתגבש